

ACTIVISMUL FORMAL AL CRITICII RAȚIUNII PRACTICE¹

RODICA CROITORU

The Formal Activism of the *Critique of Practical Reason*. In the *Critique of Practical Reason* Kant presents us a two levels type of morals: the one states that reason, as far as it is pure contains in itself a practical ground and can determine the will, by virtue of which there are practical laws or objective principles, to whom practical rules are subordinated. The other one is the level affected more or less „pathologically”, unable to appropriate the perfect rationality of law, and for which practical rules are no more than subjective principles or maxims. The two levels should interact each other: the first in order to have a practical utility when appropriating the real, and the other one in order to improve the real when appropriating the ideality of the model, the best realizable by self-legislation; only united they can make of the human being a moral agent.

Key words: moral principle, autolegislation, reason, will, practical utility

În *Critica rațiunii practice*², Kant ne oferă un tip de moralitate dispus pe două niveluri: unul este cel prin care se admite că rațiunea, în măsura în care este pură, conține în sine un temei practic și poate determina voința, în virtutea căruia există legi practice sau principii obiective, cărora le sunt subordonate reguli practice. Celălalt este nivelul voinței afectată mai mult sau mai puțin „patologic”, care nu își poate însuși raționalitatea deplină a legii și pentru care regulile practice nu sunt mai mult decât principii subiective sau maxime. Cele două niveluri trebuie să interacționeze, spre a se pune reciproc în valoare: primul din necesitatea de a avea o utilitate practică prin apropierea realului, iar al doilea din necesitatea corectării realului prin apropierea idealității modelului, realizabilă cel mai bine prin capacitatea de autolegiferare. Drept urmare, maximei practice, care constituie vehiculul moralității, i se cere să urmărească expres legea prin transpunerea *formală* în situația acesteia, astfel încât să corespundă condițiilor ei de raționalitate. Cerința este adresată de către rațiune voinței, care necesită o determinare univer-

---

¹ Text prezentat într-o formă prescurtată la al XXXIII-lea Congres Internațional al Asociațiilor de Filosofie de Limba Franceză, Veneția/ San Servolo, 17-21 august, 2010, și în curs de publicare în *Actele Congresului*.

² Imm. Kant, *Kritik der praktischen Vernunft*, Akademie Textausgabe, Bd. V, Berlin, Walter de Gruyter & Co., 1968, p. 21.

sală. Legea nu are nevoie să i se facă nicio adresare; în calitate de lege a rațiunii, ea este în fapt expresia determinării universale a voinței.

În cadrul acestui tip de moralitate, două sunt direcțiile în care se regăsesc nivelurile prezentate; una este cea prin care maximei i se cere să urmărească legea morală în scopul *legiferării universale*; cealaltă este cea prin care maximei i se recomandă să regăsească în legea naturii lumii sensibile *tipul* lumii inteligibile. Ambele sunt chemate să modeleze activitatea practică a agentului moral în scopul devenirii sale morale.

La nivelul care exprimă realitatea, ce caracterizează ființa umană ca atare, la care rațiunea este obstrucționată de afectări „patologice”, regula prin care se exprimă principiul obiectiv constituie un *imperativ*. Prin el se transmite o obligare obiectivă la acțiune, destinată să determine total voința de către rațiune. O astfel de voință care poate primi nealterat mesajul rațiunii trebuie să fie perfectă, neafectată nici din interior de deficiențe funcționale care să perturbe relația menționată, nici din exterior de dorințe neraționale care să îi corupă perfecțiunea; urmărirea unei astfel de exclusivități raționale face ca imperativul exprimat de principiul obiectiv să fie necondiționat, *categoric*. El se adresează numai voinței ca atare, independent de ceea ce se realizează prin cauzalitatea ei; rezultă că pentru a urmări imperativul și a garanta existența unor legi pure în virtutea cărora să fie valabil, noi trebuie să facem abstracție de traseul cauzalității voinței, în pofida activismului său practic, dat fiind că el aparține lumii sensibile. Activismul este plasat, în acest caz, asupra voinței, care este stimulată către standardele maxime de realizabilitate impuse de lege. Imperativele care nu determină voința în vederea raționalității generează o nevoie condiționată, spre a îndeplini o acțiune de asemenea condiționată de efectul dorit; ele sunt imperative *ipotetice* sau *prescripții* practice, dar nu *legi*. Și ele nu pot fi legi, pentru că raționalitatea lor deficitară le privează de necesitate și universalitate, care se construiesc tocmai prin renunțarea la acele condiții desemnate anterior ca „patologice”. În timp ce necesitatea conținută în lege și exprimată prin imperativ este una obiectivă, rezultată din revendicarea legii de la toți subiecții ca datorie, independent de „patologia” lor individuală, imperativele ipotetice includ numai o necesitate subiectivă, rezultată din trebuința care impulsionează voința către un obiect dorit. În cazul lor, activismul voinței este depășit de cel al producerii efectului, care este susținut de facultatea doririi aceluși obiect.

Dată fiind capacitatea ființei raționale finite de a-și ordona activitatea practică exclusiv prin maxime, care dau nota realistă a eticii formale kantiene, posibilitatea ca maximele să aibă o relevanță morală este condiționată de asocierea idealismului legii; respectiv se cere ca maxima practică să își atragă elementul de stabilitate al legii sau ceea ce mai rămâne din ea dacă se face abstracție de orice materie care să devină obiectul voinței și temeiul său determinant. Acest element este *forma*, prin care o maximă are *posibilitatea* de a ține seama și de alte maxime ale partenerilor comunității practice, prin care agentul moral care a formulat-o poate avea un control formal asupra nivelului rațional al maximelor celorlalți; dar totodată agentul moral are și *obligația* de a își apropria forma legii, prin care el dobândește capacitatea de legiferare universală. Așadar, o ființă rațională finită

trebuie să accepte idealitatea formei, respectiv să gândească principiile sale subiectiv-practice sau maximele reglementate de forma legii universale; în caz contrar ea ar respinge posibilitatea de reglementare a comportamentului interindividual comunitar (conținutul activității ca atare, determinat de scopuri și intenții nefiind controlabil).

Forma legii, care este o entitate ideală, poate fi reprezentată exclusiv de către rațiune; așadar, ea este străină lumii fenomenale a obiectelor simțurilor. Rezultă că voința, al cărei temei determinant nu este altul decât forma legiferatoare universală, trebuie gândită ca fiind total distinctă de legea naturală a fenomenelor, care este legea cauzalității. Înscrierea voinței în ordinea inteligibilă proprie abordării formei și manifestarea independenței sale față de ordinea sensibilă supusă legii cauzalității obiectelor din natură alcătuiesc sensul transcendent al *libertății*; el pune în evidență faptul că o voință căreia doar forma legiferatoare a maximei îi poate servi drept lege este considerată o voință liberă. Și dacă se admite libertatea voinței, astfel încât ea să se poată mobiliza pe sine numai prin forma legii, urmează că enunțul unei astfel de legi poate impune maximei formulate de voință respectarea formei legii drept legiferatoare universală: „Acționează astfel, încât maxima voinței tale să poată valora întotdeauna în același timp ca principiu al unei legiferări universale”. Enunțul categoric al legii dă curs capacității rațiunii pure a agentului moral de a legifera nemijlocit prin voința sa care, în raport cu condițiile empirice sau cu o voință externă, trebuie să își manifeste puritatea, astfel încât maximele sale să corespundă, din punct de vedere formal, legii. Pentru oameni și în general pentru toate ființele raționale, care prin natura lor au o voință duală, necesitatea morală înseamnă obligare, și orice acțiune întemeiată pe ea trebuie reprezentată ca o datorie, ce urmează să fie făcută pentru ea însăși, iar nu ca un mod de procedare plăcut prin el însuși și urmărit pentru finalitatea sa. Legea morală, care constituie un temei determinant formal al acțiunii prin rațiunea practică pură, precum și un temei determinant material al obiectelor acțiunii, care sunt binele și răul, constituie deopotrivă și un temei determinant subiectiv al acestei acțiuni, întrucât are totodată influență asupra sensibilității subiectului și provoacă un sentiment favorabil influențării voinței de către lege. Spre deosebire de acest sentiment asociat legii, nici un alt sentiment precedent în subiect nu poate determina moralitatea, dat fiind că sentimentul este sensibil, în timp ce imboldul dispoziției morale trebuie eliberat de orice condiționare sensibilă. Or, sentimentul moral asociat legii trebuie să fie produs exclusiv de către rațiune. El nu servește judecării acțiunilor, nici întemeierii legii morale obiective, ci doar drept imbold al formulării unei maxime pe modelul oferit mai sus de lege.

Exprimarea legii printr-o poruncă necondiționată dovedește posibilitatea gândirii unei legi, care urmează să își subordoneze forma *subiectivă* a principiilor, astfel încât forma *obiectivă* a unei legi în genere să îi servească drept temei determinant. Aceasta este o idee *a priori* asupra unei legiferări universale posibile, considerată *condiția supremă* a tuturor maximelor pe care le subsumează, dată fiind valabilitatea sa pentru toate ființele raționale, înzestrate în genere cu voință și prin

ea cu capacitatea de a își formula maxime. Ea dă seama asupra moralității acțiunii, distingând între conștiința acționării *din datorie* și din respect față de lege și conștiința acționării doar *conform datoriei*, de altfel din dorința apropierei a ceea ce urmează să producă acțiunile; unde ultimul mod de acționare, care este *legalitatea* este posibil atunci când doar înclinațiile constituie temeiul determinant al voinței, pe care o antrenează în cauzalitatea sensibilă. Spre deosebire de el, primul mod de acționare, care este *moralitatea*, coincide cu valoarea morală, pentru că se desfășoară numai la nivelul inteligibil; el favorizează acțiunea îndeplinită exclusiv din datorie sau, în termenii lui Kant, numai „de dragul legii”³.

Datorită raționalității sale exclusive, legea se adresează tuturor ființelor finite înzestrate cu rațiune și voință, inclusiv ființei infinite ca inteligență supremă. Deosebirea dintre cele două tipuri de raționalitate este aceea că ființei finite îi putem presupune o voință *pură* pe temeiul raționalității sale, dar ca ființă afectată totodată de trebuințe și de mobiluri *sensibile* nu putem presupune ca voința sa să nu contrazică legea morală prin nicio maximă. De aceea pentru ființele raționale și totodată finite datorită sensibilității lor, legea morală care este necondiționată, nu poate fi preluată în maxime decât sub forma ideală a *imperativului* ce poruncește categoric; prin el se creează *obligarea* la acțiune, care nu poate fi întâlnită niciodată în maxima practică. Dimpotrivă, ea poate fi chiar contrară principiului unei rațiuni practice *pure*, ca și dispoziției morale. Spre deosebire de acest tip finit de raționalitate, pentru tipul de raționalitate infinită voința, ca și liberul arbitru prin care sunt formulate maximele, sunt unitare; despre acesta noi ne reprezentăm că orice maximă a sa ar putea fi în același timp obiectiv lege. Grație eliberării sale deliberate și totale de nerelevanța morală a sensibilității, ei îi corespunde conceptul de *sfințenie*, care este independentă de legile practic-restrictive, ce acționează prin obligativitate și datorie. În afara acestor legi restrictive, implicarea sa morală este una foarte semnificativă, și anume de idee ce trebuie să servească cu necesitate drept *prototip* al voinței duale, private prin natura ei de sfințenie. Sfințenia voinței este unicul îndemn moral adresat ființelor raționale finite de către legea morală, numită sfântă ca simbol al purității sale⁴; ea trebuie să se regăsească în *virtute*, care este un maximum de comportament, produs de o rațiune practică finită, ce nu poate fi niciodată perfectă, dar care are o propensiune către ea, dată de acceptarea de către agentul moral a conformării maximei sale cu legea.

Pentru tipul finit de raționalitate, latura sa de puritate își poate construi activismul moral prin coordonatele de mai sus, constând din *forma legii*, prin care maxima este obligată să limiteze excesele non-morale ale sensibilității, precum și din *prototipul de sfințenie*, prin care voința inițiatoare de maxime devine tot mai exigentă cu sine însăși în vederea modelării comportamentului moral printr-o raționalitate perfectă. Latura afectată de trebuințe și înclinații a aceluiași tip de raționalitate nu are astfel de coordonate care să o mobilizeze, drept care determinarea voinței nu se conformează legii morale *de dragul legii înseși*, ci prin

---

³ *Ibidem*, p. 71.

⁴ *Ibidem*, p. 32.

intermediul unui sentiment, care este presupus pentru ca legea să devină un temei suficient de determinare a voinței; în acest caz acțiunea va conține *legalitate*, dar nu *moralitate*. Sentimentul joacă aici rolul de imbold sau de temei determinant subiectiv al voinței unei ființe, a cărei rațiune nu este cu necesitate conformă legii obiective. Or, imboldul voinței umane, ca și al oricărei ființe raționale derivate, nu trebuie să fie niciodată altul decât legea morală; aceasta înseamnă că temeiul determinant obiectiv trebuie să coincidă întotdeauna cu temeiul determinant subiectiv suficient al acțiunii, pentru ca voința să îndeplinească *spiritul* legii, nu doar *litera* aceleiași. Pentru voința divină originală, care nu are de cultivat o latură de puritate, nici de limitat o latură de sensibilitate, nu se pune problema optării pentru spiritul legii, nici a respingerii literei aceleiași; fiind exclusiv rațională, ei nu îi poate fi atribuit niciun imbold.

În prelungirea acțiunii realizate printr-un principiu subiectiv care trebuie să urmărească forma principiului obiectiv în vederea legiferării universale, Kant vine în întâmpinarea agentului moral cu încă o șansă de aplicabilitate a principiului moral. Această șansă este oferită de *tipul legii morale*, prin care agentul moral trebuie să pună în aplicare principiul moral în lumea sensibilității, lume care lui îi este nefavorabilă atât din punctul de vedere al obstacolelor puse de sensibilitate, cât și al înseși performanței facultății de cunoaștere ce mijlocește accesul principiului în lumea de obiecte ale naturii. Acest tip al legii este de asemenea o formă, prin care legea morală poate fi prezentată în lumea obiectelor sensibile, astfel încât să poată fi receptată de către facultatea teoretică cea mai comună, care este facultatea de judecare. Principiul reprezentat de tipul naturii inteligibile pentru lumea sensibilă a dobândit următorul enunț: „Întreabă-te pe tine însuși, dacă acțiunea pe care o prevezi, ar trebui să aibă loc după o lege a naturii, din care tu însuși ai face parte, ai putea să o consideri posibilă cu totul prin voința ta?” Această regulă, după care fiecare trebuie să judece acțiunile sale ca moral bune sau rele, nu propune – după cum s-ar părea – revizuirea statutului voinței raționale prin extrapolarea acesteia din cadrul moral în cel natural, cu consecința sa posibilă, care ar fi renunțarea la acțiunea morală. Scopul său este doar recomandarea de a valorifica *latura formală* a lumii sensibile spre o mai bună înțelegere a lumii inteligibile. Conform acestei reformulări a legii, dacă maxima acțiunii nu ar fi construită astfel încât să treacă proba formei unei legi a naturii în genere, ea ar fi moral imposibilă. Dimpotrivă, posibilitatea ei devine realitate, numai în cazul în care cauzalitatea este apreciată prin libertate, unde intelectul poate folosi în experiență *legea naturii* căreia îi este supusă maxima, drept tip al unei *legi a libertății* prin care se construiește moralitatea, pe motivul că însuși intelectul obișnuit, neantrenat în exercitarea sa asupra principiilor morale, poate avea experiența legilor naturii. Condiția ca intelectul să poată întrebuița natura lumii sensibile ca *tip* al unei naturi *inteligibile* este ca el să întrebuițeze doar *forma legității* în genere; ceea ce nu mai poate întrebuița tipul naturii inteligibile de la natura sensibilă sunt intuițiile, pentru că acestea nu au un echivalent inteligibil, fiind străine ideii inteligibile de bine moral. Posibilitatea acestei paradigme tipologice este dată de faptul că legile

sunt considerate, din punct de vedere formal, identice, în timp ce temeiurile lor determinante pot fi procurate fie din natură, fie din moralitate. Respectiv facultatea de judecare ia din natura sensibilă numai *legitatea*, care poate fi gândită de către rațiune, fără să introducă în lumea inteligibilă altceva în afară de ceea ce poate fi prezentat în acțiuni, conform regulii formale a unei naturi în genere⁵.

Această a doua soluție pare surprinzătoare în raport cu prima, care îl obligă pe agentul moral să renunțe la principiile sale subiective dependente de lumea cauzalității sensibile în favoarea principiului moral universal, aparținător lumii inteligibile. Soluția de față face o mișcare inversă celei dintâi, prin faptul că nu mai obligă, ci doar recomandă ca forma inteligibilă a legii să fie luată drept model în lumea de obiecte sensibile; și, mai mult, nu prin facultatea rațiunii, specializată în tratarea principiului moral, ci prin facultatea cea mai comună a aprecierii obiectelor sensibile, care este facultatea de judecare. Această facultate este susținută de intelect, ca facultate specializată în prelucrarea mentală a obiectelor sensibile, ce are capacitatea de a le reduce la forme de gândire. Tocmai această funcție a intelectului de a opera cu abstracția conceptuală, respectiv cu forme mentale compatibile celor raționale, este speculată de Kant, iar cele două facultăți vor avea sarcina de a obișnui lumea sensibilă cu forme ale lumii inteligibile, pe temeiul identității formale a legilor pe care le folosește ființa rațională finită (fie că le formulează ea însăși prin rațiune, ca în cazul moral, fie că îi sunt date de la natură și ea numai le întrebuințează, ca în cazul teoretic). Drept care, maxima practică va avea posibilitatea să atragă, pe propriul său teren sensibil, forma inteligibilă și să procedeze printr-o analogie cu forma legii naturii; ca urmare a acestei analogii, se speră ca sarcina agentului moral de a gândi și de a accede către inteligibil să fie ușurată de accesibilitatea mai mare pe care o prezintă, pentru el, domeniul naturii în care el își desfășoară activitatea reală. Prin această mișcare întru accesibilizarea inteligibilului, agentul moral va putea conștientiza totodată flexibilitatea facultăților de cunoaștere, ca semn al unității lor.

---

⁵ Ibidem, p. 68-71.